Die teosofie as voorloper van die New Age-beweging

L.F. Schulze

Departement Dogmatologie & Ekklesiologie

PUCHO

POTCHEFSTROOM.

Abstract

In this article theosophy is viewed from three perspectives: (i) its founding and essential doctrines; (ii) the question of its relation to Western culture; (iii) the continuation of theosophical ideas - on both the organized and spontaneous levels. While these characteristics came to the fore during the first half of our century, they link theosophy to the resurgence of the New Age Movement. In conclusion it is stated that the New Age Movement is, despite some new slogans, symbols and accents, essentially a revitalization of theosophy.

1. ONS ONDERWERP

Die Teosofievereniging is in 1875 gestig en in 1975 is daar begin om die gedagtes van die *New Age* openlik bekend te maak (Cumbey, 1983:50; Creme, 1980:19). Oënskynlik het hierdie twee bewegings met verskillende name niks met mekaar te doen nie. In hierdie artikel sal egter aangetoon word dat teosofie en *New Age* ten nouste verbind is - in so 'n mate dat die teosofie as 'n voorloper van die *New Age* gesien moet word.

Inderdaad is daar verskille tussen die twee bewegings. Die teosofiese opvatting is uit die staanspoor deur georganiseerde verenigings versprei. Vir dié doel is 'vaktyskrifte' uitgegee. By die *New Age* ontbreek elke vorm van organisasie en het ons veeleer te doen met 'n lewensopvatting wat spontaan deur persone en organisasies bevorder word.

Die lewensbeskouing, ideale en doelstellings van die twee bewegings is egter so nou verwant dat 'n perspektief op die *New Age* sonder inagneming van die teosofie gebrekkig sal wees. Ter illustrasie van die verwantskap volg twee momentopnames uit die geskiedenis - een uit 1889, die ander uit 1982.

Ongeveer 'n eeu gelede het Helena Blavatsky in *The Key to Theosophy* (1908:194) geskryf:

But I must tell you that during the last quarter of every hundred years an attempt is made by those Masters, of whom I have spoken, to help on the spiritual progress of Humanity in a marked and definite way. Towards the close of each century you will invariably find that an outpouring or upheaval of spirituality - or call it mysticism if you prefer - has taken place. Some one or more persons have appeared in the world as their agents, and a greater or lesser amount

of occult knowledge and teaching has been given out.

Blavatsky sluit haar boek met 'n skets van die toekomst van die Teosofievereniging: die organisasie moet in stand gehou word, sy geskifte en oorspronklike planne moet aan die navolgers gegee word sodat dit in die laaste kwart van die volgende eeu, wanneer die volgende boodskapper van die Meesters sal verskyn, voorhande kan wees (1908:195). Judge (1890:12) vat hierdie toekomsvisie soos volg saam:

If we succeed, then in the twentieth century that messenger will find the materials in books, in thought and in popular terms, to permit him or her to carry forward the great work to another stage ...

Op 'n dag in 1982 het koerante dwarsoor die VSA 'n volbladadvertensie gedra waarin onder meer die volgende aangekondig is (Martin, 1990:18):

The world has had enough ... of hunger, injustice, and war. There is an answer to our call for help, a world teacher for all humanity. THE CHRIST IS NOW HERE.

Dit was geen proklamasie van die wederkoms nie maar 'n sensasionele aankondiging van die feit dat 'n Indiese ghoeie hom op daardie tydstip in Londen gaan vestig het. Benjamin Creme, die meesterbrein agter die advertensie, het ook verklaar dat hierdie 'christus' die pers te woord sou staan. Die perskonferensie is egter later uitgestel (Martin, 1990:18).

Twee keer in ons eeu het 'n Indiese 'christus' teleurgestel. Die eerste was Krishna-murti, reeds in 1910 deur Annie Besant aangewys as die nuwe wêreldleer, die nuwe inkarnasie van Christus. Ter wille van sy werk is die *Orde van die ster in die Ooste* gestig (1911). In 1925 het hy - volgens Besant - sy messiaanse taak as herbore Christus aanvaar. Vier jaar later het Krishnamurti egter self die *Orde van die ster in die Ooste* ontbind en alle aansprake op goddelike afkoms en messiaanse roeping ontken (Kok, 1956:577; Mac Master, 1967:75). Die tweede is die anonieme 'christus' in Londen, op wie se perskonferensie die wêreld nog steeds wag. Die boodskapper van die Meesters het blykbaar nog nie verskyn nie.

Bogemelde twee historiese flitse toon reeds voorlopig die verband van die Teosofievereniging met die *New Age*-beweging aan. Gemeenskaplike terme soos Meesters en boodskappers en die geloof in vooruitgang (evolusie) illustreer die verband.¹

By 'n nadere beskouing van die teosofie sal sy verband met die *New Age* duideliker word.

¹ Om die stof te beperk en die onderwerp te omlin kom die geskiedenis van die Teosofievereniging nie hier verder ter sprake nie; gevolglik ook nie die rol wat die drie merkwaardige vroue, naamlik Helena Blavatsky (1831-1891), Annie Besant (1847-1933) en Alice Bailey (1880-1949) in die ontstaan en ontwikkeling van die teosofie gespeel het nie (vgl. hieroor Wisse, 1909:34-52; Schulze, 1989:52-54). Die historiese aspek wat hier ter sprake sal kom, is 'n skets van die laat-19de-eeuse kulturele klimaat as agtergrond waarteen die teosofie ontstaan het. Die kultuur-historiese plasing van die teosofie word voorafgegaan deur 'n kort tipering van die stroming en gevolg deur die skets van 'n paar faktore wat bygedra het om teosofiese denkbearde met die *New Age*-beskouing te verbind.

2. DIE TEOSOFIEVERENIGING

2.1 Die Teosofievereniging se strewe na vernuwing

Die Teosofievereniging is in 1875 in New York deur H.P. Blavatsky, H.S. Olcott en W.Q. Judge gestig. Altesaam 16 persone was by die stigting teenwoordig (Fussell, s.j.:3; Kok, 1961:360).

Die opset was om 'n beweging op dreef te kry wat godsdien, wysbegeerte en wetenskap sintetiseer. Met hierdie nuwe kennis - in wese 'ou wysheid' (vgl. Besant, 1905) in 'n nuwe gedaante - moes die mensdom saamgesnoer en hulle latente kragte ter wille van die skepping van 'n glansryke toekoms ingespan word (kyk Blavatsky, 1877, I, pref.:viii).² Hierdie opset word duidelik verwoord in die doelstellings van die Vereniging, wat in 1878 soos volg geformuleer is (Fussell, s.j.:4):

Het vormen van de kern eener Universeele Broederschap in den ruimsten zin des woords.

De studie van oude en hedendaagsche godsdiensten, van wijsbegeerte en wetenschap, en het aantoonen van het groote belang eener zoodanige studie.

Het onderzoek van de onverklaarde natuurwetten en van de psychische vermogens, die nog in den mensch sluimeren.

Blavatsky vat dit in haar *Isis Unveiled* (1877; I, pref. vii), opgedra aan die Teosofievereniging, soos volg saam:

Our work, then, is a plea for the recognition of the Hermetic philosophy, the anciently universal Wisdom-Religion, as the only possible key to the Absolute in science and theology.

Daarom ook die naam *Theo-sophia*: God-wysheid, Godskennis of wetenskap van God (Besant, 1922:300).

2.2 Vernuwing deur buitengewone kennis

Die panteïstiese leer van die teosofie stel dat die grondslag van alle dinge *Sat* is. *Sat* beteken *Dit*, wat op die Godheid, die onuitspreeklike Een sien. Hy laat periodiek wêreld deur uitaseming ontstaan en laat hulle deur inaseming weer in die niet verdwyn. Die heelal is in wese die uistraling van *Sat* (Kok, 1961:360).

2.2.1 Kosmologie

Fussell (1911:407) lig ons verder oor die kosmologie in:

It postulates one eternal, immutable, all-pervading principle, the root of all manifestation. From that one existence comes forth periodically the whole universe, manifesting the two

² Die *Preface* en *Before the Veil* is albei met klein Romeinse syfers genommer. Om verwarring te voorkom, word tussen hakies na pref. en *veil*, gevolg deur die bladsynommer, verwys. Die eerste bladsy van die *Preface* is nie genommer nie, en die volgende bladsy is vi genommer. Daarom word die eerste bladsy sonder nommer tussen hakies aangedui.

aspects of spirit and matter, life and form, positive and negative ... Those two aspects are inseparably united, therefore all matter is ensouled by life while all life seeks expression through forms. All life being fundamentally one with the life of the Supreme Existence, it contains in germ all the characteristics of its source, and evolution is only the unfolding of those divine potentialities brought about by the conditions afforded in the various kingdoms of nature.

Die sigbare heelal is slegs 'n klein deel van hierdie veld van evolusie. Soos eter die digste vaste stof deurdring, so deurdring materie - nog iets fyners as eter - die eter. Die verskillende grade van materie vorm sewe onderskeie gebiede, genoem die sewe groot vlakke of sfere (*planes*) van die heelal. Die fisiese is die digste; die volgende is die astrale. Nog subtieler en fyners as die astrale is die mentale vlak. Die vier hoër geestelike vlakke is slegs name - behalwe vir die ingewydes (Fussell, 1911:407).

2.2.2 Antropologie

Die mens is deel van die kosmos en die kosmiese proses. Gevolglik is hy ook besig om te ontwikkel na 'n volmaakte manifestering van die latente goddelike eienskappe wat in hom aanwesig is. Bereiking van hierdie volmaaktheid impliseer nie alleen die bereiking van heiligheid (*sainthood*) nie maar ook die besit van goddelike krag en volle kennis van die sigbare en onsigbare kosmos.

Die mens benodig 'n fisiese liggaam om op die fisiese vlak te funksioneer. So benodig hy ook liggame wat bestaan uit die fyner vorms van materie wat in die hoër vlakke aangetref word, en die taak wat hy tans verrig, is juis om sodanige fyner liggame saam te stel. Dit is by die meerderheid 'n onbewuste taak; slegs die gevorderdes van die menslike ras verrig hierdie taak bewustelik.

Die fisiese liggaam is gevolglik nie die enigste liggaam wat die mens gebruik nie. In samehang met die fisiese liggaam, en wedyrsyds mekaar deurdringend, het hy 'n astrale liggaam waarmee hy voel en begeer en ook 'n mentale liggaam waarmee hy dink. In die huidige stadium van evolusie is hierdie drie liggame redelik goed ontwikkel en vorm hul die gewone werkinstrumente van die mens. Die astrale en mentale liggame is egter nog nie so georganiseer dat die mens deur hulle direk kennis kan neem van wat op hierdie twee onderskeie vlakke aangaan nie. By die meeste mense werk hierdie twee hoër liggame alleen in verbinding met die fisiese liggaam. Enkeles het egter reeds die intuïe ontwikkel wat tot die hoër liggame behoort. Fussell (1911:407) verduidelik:

The phenomena of clairvoyance, telepathy, prophetic dreams, etc., are merely manifestations of the activity of those finer senses. Unreliable at first, like the infant's vision, they can be developed and trained, until the subtler worlds stand as an open book before the man.

2.2.3 Reïnkarnasie

Die ontvouing van die mens se kragte geskied volgens die teosowe stadig en geleidelik. Daarom is herhaalde reïnkarnasies nodig - "each life on earth being like a day in school" (Fussell, 1911:408). Met die dood laat die mens sy fisiese liggaam agter en gaan, omkleed met die fynere astrale en mentale liggame, 'n tyd van loutering en geluk in. Nou word die ervarings van die vorige lewe geassimileer en verander in vermoëns. As die werk afgehandel is, lê die mens sy uitgediende astrale en mentale liggaam een na die ander af om homself met 'n nuwe liggaam te omkleed en na die aarde terug te keer om sy werk te hervat waar dit afgebreek is.

Omdat die mens tydens sy lewe so behep is met die stoflike dinge, onthou hy nie sy vorige bestaan nie. Sodra hy egter na homself inkeer en homself as siel ken, ontvou die vorige lewens voor sy geestesoog.

2.2.4 Karma

Evolusie, sê hulle, vind volgens die wet van *karma* plaas. Dit is die wet van oorsaak en gevolg, wat beteken dat elke handeling, begeerte en gedagte onverbidlik 'n gevolg voortbring. Die Bybelse woorde: "Wat die mens saai, sal hy maai", word hier by voorkeur aangehaal om te bewys dat die Skrif ook die wet erken.

Elke aardse lewe is die gevolg van 'n vorige lewe en bepaal op sy beurt die kwaliteit van die volgende lewe. Daarom is die ideaal om so te lewe dat toekomstige inkarnasies vooruitgang sal beteken totdat die mens finaal aan die aardse ontsnap en in die onbewustheid van die Al (*Sat*) opgaan (*nirwana*). (Vgl. Kok, 1961:390.)

Die Hindoes sien die ewige sirkel van geboorte, lewe en dood (*samsara*) as 'n noodlot waaruit die mens ten alle koste met 'n goeie lewe moet probeer ontsnap. Fussell (1911:408) is egter baie meer optimisties in sy benadering van *karma*:

This makes perfection possible, for knowledge is power, and when man knows the law and works with it, he can produce any result he chooses, he becomes master of his own destiny.

3. DIE KULTURELE KONTEKS

Om die Teosofievereniging histories te plaas, verdien twee aanverwante vrae kortliks aandag:

- Is die teosofie 'n volslae Oosterse invoerprodukt op Westerse bodem?
- Het dit as vreemde verskynsel die Weste binnegekom?

Albei vrae gaan negatief beantwoord word. Wat die eerste vraag betref, sal aangetoon word dat heelwat elemente van die teosofiese leer ook gemeengoed van die Weste is. Wat die tweede vraag betref, sal kortliks aangetoon word dat die Westerse kultuurontwikkeling die bodem vir die ontkieming van die teosofie voorberei het.

3.1 Die Westerse tradisie

Blavatsky beweer dat die teosofiese leer in die Ooste aan haar oorgedra is (1877, 1, pref.). Die groot leermeesters van Tibet, die Mahatmas, sou haar in die ou wysheid ingelei en die diepste lewensraaisels aan haar verklaar het (Kok, 1956:660). So groot is haar bewondering vir die Oosterse godsdienste dat Plato as verteenwoordiger daarvan gesien word. Sy filosofie is "the most elaborate compend of the abstruse systems of old India ... to Plato and the ancient Hindu sages was alike revealed the same wisdom" (1877, I, veil:xi). Hierdie spekulatiewe stelling word egter nie bewys nie.

Besant (1922:301) is meer objektief. Sy sien die mistieke, direkte Godservaring as die kern van alle godsdienste. Dit word gevind in die Hindoeïsme en die Taoïsme; in Egipte, Assirië, Babilonië en Persië; by Pythagoras, Plato en die neo-Platoniste; in die vroeë kerkvaders, die Joodse Kabbala en die Moslemse Sufi's. Sy stippeel die mistieke aard van die teosofie duidelik uit: "No man is truly a theosophist who has not direct knowledge of God ..." (1922:300).

Daar is inderdaad elemente in die teosofie wat nie werklik Oosters en nuut is nie maar diep veranker in die Westerse tradisie lê. Enkeles daarvan word hier aangestip.

3.1.1 Okkultisme

Venter (1990:52-53) wys tereg op die okkultisme, dit wil sê die geheime kennis van 'n dieper (hoër) werklikheid wat langs buitengewone kenkanale verkry word, net aan ingewydes bekend is en hulle tot buitengewone prestasies sou lei. Hy toon aan dat dit reeds in die vroeg-Christelike tyd in die gnostiek teenwoordig was en weer tydens die Renaissance prominent geword het. Die studie van die okkulte en die verkryging van okkulte kennis is een van die doelstellings van die Teosofievereniging soos hierbo aangehaal.

3.1.2 Mistiek

Die mistiek, dit wil sê die direkte ervaring van die Absolute wat die teosowe propageer, lê ook ingebed in die Westerse beskawing en was deur die eeue 'n randverskynsel van die Christendom. (Vir dokumentasie kyk Cox, 1983 en Happold, 1984.)

3.1.3 Polêre teenstellings

Die polêre teenstellings in die werklikheid, so grondliggend aan die Chinese wêreld-beskouing (Taoïsme), vind ons in die teosofie terug: "...the primal duality, making the two poles of nature between which the web of the universe is to be woven - life-form, spirit-matter, positive-negative, active-receptive, Father-Mother of the Worlds" (Besant, 1922:301; vgl. Fussell, 1911:407). Hierdie gedagte van teenoorgesteldes as

bestanddeel van die bestaande wêreld vind ons egter ook by Plato en by die gnostiek (Berger, 1984:527, 529). In die leer van die *New Age*-beweging keer dit terug in sy hoofsaaklik Chinese gestalte: die soeke na ewewig (*CHI*) tussen *Yin* (die passiewe, negatiewe, vroulike) en *Yang* (die aktiewe, positiewe, manlike). (De la Guerre, 1991:85-86.)

3.1.4 Een wêreldgodsdien

Die teosofiese ideaal van één sinkretistiese wêreldgodsdien is ook nie nuut nie - dit was reeds die ideaal van die Manicheërs. Hierdie gnostiese wêreldgodsdien wat meer as duisend jaar hoofsaaklik in Asië bestaan het, het baie interessante ooreenkomste met die *New Age*. So byvoorbeeld het Mani (216-277), die stigter van die godsdien, homself as die Parakleet beskou wat die openbaringe aan Boeddha, Zoroaster en Jesus moes saamvat en uitbrei (kyk Quispel, 1959:558-560).

3.1.5 Evolusionisme

Die aanknoping by elemente van die Westerse wetenskap, met name die evolusionisme, gee aan die teosofie deels 'n Westerse stempel - al word die evolusieleer weer verbind met Oosterse mites en spekulasies (kyk Blavatsky, veral 1877, I:294-303; II:260 e.v.; 1908:44; Ryan, 1975:55-60).

3.1.6 Reïnkarnasie

Transmigrasie of reïnkarnasie is 'n tipies Oosterse leer. Tog is dit nie uitsluitlik Oosters nie. Reeds 500 v.C. is dit ook op Westerse bodem, met name in Suid-Italië, deur die Pythagoreërs geleer en later het dit in Plato se filosofie weerklank gevind. Met die vestiging van die Christendom het hierdie leer uit die Westerse kultuur verdwyn totdat die teosowe dit weer vanuit die Ooste na vore gebring het.

3.1.7 Samevatting

Uit die voorgaande is dit duidelik dat die teosofie nie 'n blote invoerprodukt vanuit die Ooste is nie maar aangesluit het by elemente wat in die Westerse kultuur en denke teenwoordig was. Dit was waarskynlik een van die redes waarom hierdie spekulatiewe sinkretisme aanvanklik in die Weste redelik sterk invloed uitgeoefen het.

3.2 Die Westerse kultuurklimaat omstreeks 1860-1900

3.2.1 Europa

3.2.1.1 Moreau

Die Teosofievereniging is in 1875 gestig. 'n Jaar later skilder die Franse kunstenaar Gustave Moreau (1826-1908) *The Apparition*. Die skildery word soos volg beskryf (Schulze, 1991:23):

Dit het 'n Bybelse verwysing met as onderwerp die verskyning van Johannes die Doper aan Salome. Die piktorale styl is nie nuut nie; dit is eklekties in dié sin dat dit gebruik maak van 'moderne' motiewe sowel as van Bisantynse versierings, Boeddhistiese figure en so meer; dit is suggestieryk; dit is 'n visioen of 'n droombeeld.

Moreau het dikwels die ideale vrou in sy werke vergestalt en 'n voorliefde vir Bybelse en mitologiese onderwerpe gehad (Cassou, 1984:107-108).

J.K. Huysmans, 'n bekende naturalistiese skrywer, sê na aanleiding van 'n uitstalling in 1880 die volgende (aangehaal deur Lucie-Smith, 1988:64):

... M. Moreau has been seized by an enthusiasm for the hieratic arts of India; and, from the two currents of Italian art and Hindu art, he has ... disengaged an art which is peculiarly his own ...

Hierdie bepaalde voorbeeld uit die geskiedenis sê moontlik meer as 'n lang betoog. Die ooreenkomste met die teosowe en hulle manier van doen is ooglopend. Die gebruik van Bybelse motiewe wat verbeeldingryk in 'n ander konteks oorgebring en met Oosterse elemente gekombineer word, soos in *The Apparition*, word ook in die werke van Blavatsky, Besant en Bailey gevind (kyk bv. Blavatsky, 1877, 11:405 e.v.; Besant, 1905:35-37; 41-43 en verder *passim*; Bailey, 1979:79, 87, 141 e.a.; kyk ook *The Aquarian Gospel of Jesus the Christ, passim*). Moreau het 'n entoesiastiese belangstelling in die priesterkuns van Indië, die teosowe in die priesterlike leer van Indië.

3.2.1.2 Die Symboliste

Moreau het tot 'n groep Franse kunstenaars behoort wat as die Symboliste bekend was. Hulle en hulle geesgenote dwarsoor Europa het die gangbare positivistiese wetenskap en die materialisme van die masjieneeu verwerp en gevlug in die subjektiewe, die intuitiewe sfeer. Plato (427-347 v.C.) Plotinus (204-270) en Swedenborg (1688-1772) was hulle filosofiese leidsterre. Veral laasgenoemde se korrespondensieteorie was vir die Symboliste 'n lewensbeskoulike model. Daarvolgens het alles in die wêreld 'n goddelike doel en 'n geestelike betekenis, 'n ooreenkoms met die onsigbare wêreld (Sewall, 1910:64-81; Mathews, 1986:28-30). So herleef Plato se leer van die twee wêreldes by Swedenborg in 'n Christelik-mistieke gedaante (vgl. Mathews, 1986:31).

Gepaard hiermee gaan natuurlik 'n belangstelling in die hoëre wêreld. Gedurende die dekade 1880-1890 was daar weinig digters en ander kunstenaars wat nie geswig het voor die versoeking om die geheime van die geesteswêreld te verken nie (Mathews, 1986:23; vgl. ook 24-42; Van der Elst, 1990:5, 9-10; Rookmaaker, 1961:300).

Die Symboliste was verteenwoordigers van hulle tyd - die laaste kwart van die 19de eeu. Hulle toon duidelik watter opvattings destyds in intellektuele kringe gangbaar was.

3.2.1.3 Hegel

Fussell (1911:407) beskryf die kosmiese evolusiegedagte van die teosofie só:

The materials being thus prepared, the divine life begins the evolution of consciousness, building for itself forms on the various planes, passing slowly through the elemental, mineral, vegetable, and animal kingdoms, and finally reaching self-consciousness and individualization, when it passes into the human stage.

In hierdie aanhaling hoor 'n mens tipies teosofiese taal (*planes, kingdoms*) en die dialektiek ontbreek. Tog is die analogie met Hegel se *panteïstiese filosofie* ooglopend: die gedagte dat die Absolute Gees deur die dialektiese proses (tese-antiese-sintese) eindelik tot selfbewussyn kom. Ten slotte proklameer Hegel tog die "identiteit tussen God en mens (wêreld)" (Küng, 1978:207).

3.2.1.4 Schopenhauer

Schopenhauer (1788-1860) se filosofie was, nes dié van Kierkegaard, in 'n sekere sin 'n reaksie op Hegel. Teenoor Hegel se opvatting van die redelikheid of denkbareheid van alle syn, stel Schopenhauer die nie-redelike lewenswil of lewensdrif as diepste verklaring van die werklikheid. Die onversadigbare lewenshonger lei onvermydelik tot lyding - 'n gedagte wat ten nouste by die Boeddhistiese denke aansluit. Soos by die Boeddhisme moet die mens homself van die lyde deur toenemende insig en lewensontkenning bevry (Feisser, 1961:98-99).

Die kunstenaar as genie is in staat om hom tydelik van die lewenswil te bevry en 'n kunswerk as belangelose kontemplasie voort te bring. Die bevryding geskied by wyse van ekstase:

By a species of ecstasy - a negation of the limits of reason, that is, of personality - artistic genius is able for a moment to identify itself with the archetypal idea, and thus to escape from the dominion of Will (aangehaal deur Mathews, 1986:38).

Dit is geen wonder dat Schopenhauer so 'n sterk invloed op die Simboliste gehad het nie. As gevolg van hulle mistieke oriëntasie was *ekstase* vir hulle van kardinale belang.

3.2.1.5 Wagner

Schopenhauer se filosofie en veral sy beskouing oor musiek as die hoogste van alle kunsuitinge was vir Richard Wagner (1813-1883) die wysgerige regverdiging van sy eie kunstenaarskap. In *Was nützt diese Erkenntnis?*, 'n byvoegsel by *Religion und Kunst*, besing Wagner in gloeiende taal die filosofie van Schopenhauer as die enigste grondslag vir alle verdere geestelike en sedelike kultuur (kyk Kapp, 1918:232-233; Chamberlain, 1910:202-206 en Wagner, s.j.:692-695). Die bewondering vir Schopenhauer het konkrete gestalte aangeneem in Wagner se *Tristan und Isolde* (1859) (Kapp, 1918:194-195).

In *Religion und Kunst* trek Wagner te velde teen die 'dogmatiese kerke', wat die diepste grondslag van elke ware godsdien - die erkenning van die gebrekkigheid van die vlietende wêreld - misken. Juis in die kuns word hierdie religieuse waarheid deur allegoriese beelde na vore gebring. Om die degenerasie van die mensheid af te weer, bepleit hy ten slotte die stigting van verenigings vir vegetariërs, dierebeskerming en vrede (Kapp, 1918:232).

Wagner was vir die Simboliste die komponis, 'n inspirasie vir hulle eie skeppings - die man wat die vroeg-Romantiese ideaal van 'n versmelting van die kunste gestalte gegee het in sy *Gesamtkunstwerk*, die musiekdrama, waar poësie, musiek, drama en skilderkuns (dekor) verenig word (vgl. Cassou, 1984:219-222). In Wagner se musiekdramas herleef die ou Germaanse mitologie.

3.2.1.6 Nietzsche

Nietzsche (1844-1900), die godsdienstlose mistikus (Venter, 1990:55), se aarselende bewondering van Schopenhauer is deur sy ouer vriend, Wagner, tydens hulle ontmoeting in 1868 bevestig (Küng, 1978:396). Hy raak later van albei vervreem; van Wagner, omdat hy in *Parsifal* die Christelike kruissimbool gebruik; van Schopenhauer, omdat hy in sy pessimisme eintlik die lewe ontken. Hierdie hartstogtelike profeet van die nihilisme deel egter met sy vorige geesgenote hulle afkeer van die Christendom en van die wetenskap. Hy beaam tog die lewe, al is dit sinloos en voorspel in die tipiese optimistiese gees van sy eeu die koms van die beter wêreld van die *Uebermensch* (vgl. Van Riessen, 1960:205-207).

3.2.1.7 Samevatting

Bogaande is genoegsaam om aan te toon dat daar, te midde van die heersende optimistiese verwagting van die wetenskap en tegniek, 'n ander klimaat aan die opbou was - een van wantroue in die wetenskap en die Christelike godsdien; van 'n vlug in die mitologie, mistisisme en okkultisme; van 'n intuïtiewe verlange na die Absolute of, in die woorde van Mathews (1986:30), van 'n "mistieke idealisme". Daarmee was die tyd ryp vir die verskyning van die teosofie wat 'n alternatief wou bied vir die koue wetenskap, die barre materialisme, die dogmatistiese bekrompenheid van die godsdien en die verskeurdheid van die Christendom (vgl. Blavatsky, 1877, I, pref.:vii-viii). Die teosofie kom gevolglik nie as 'n vreemde verskynsel Europa binne nie.

3.2.2 Die VSA

Oorkant die Atlantiese oseaan was dit nie anders as in Europa gesteld nie. Die 'wegbereiders' van die teosofie word net sketsmatig aangedui.

3.2.2.1 Transendentalisme

Vroeg in die 19de eeu het Engelse vertalings van Oosterse geskrifte in die VSA bekend geword. Bewonderaars van die Oosterse wysheid, waaronder veral skrywers en filosowe, het bekend geword as transendentaliste (Burrows, 1987:21). Die leidende figure onder hulle was R.W. Emerson (1803-1882), wat groot invloed op die destydse ontwikkeling van die VSA uitgeoefen het en H.D. Thoreau (1817-1862). Eersgenoemde was wysgeer, digter en skrywer. In 1832 het hy sy amp as predikant neergelê, omdat hy teen elke vorm van georganiseerde Christendom gekant was. Na sy voordragte in Europa het hy gedagtes van die Duiste filosowe na die VSA oorgebring. Hy was in wese 'n idealis wat hom van die eng puriteinse geloof bevry het. Hy sien die gees as die grondslag van die werklikheid en lê 'n verband tussen die eindige en die oneindige. So propageer hy 'n mistieke panteïsme, verbind met 'n uitgesproke individualisme (Anon. 1, 1972:724). Ook Thoreau, 'n skrywer, het 'n groot kennis van die Indiese filosofie gehad. In sy mistieke panteïsme is hy deur Emerson gestimuleer (Anon. 2, 1977:569). Albei het eklekties te werk gegaan en van die Ooste net ontleen wat by die Amerikaanse opvatting van die outonomie van die individu ingepas het (Burrows, 1987:21).

3.2.2.2 Spiritisme

Toe die Fox-susters op 31 Maart 1848 die geklop van 'n gees in hulle huis in Hydesville, New York, gehoor het, is die spiritisme gebore. Spiritisme as tak van die okkultisme sien 'n bewys van die werklikheid van die onsienlike wêreld en van onsterflikheid in die kommunikasie met die siele van afgestorwenes. Die belangstelling in hierdie verskynsel het soos 'n veldbrand versprei, en daarmee saam het ook ander verskynsels soos gedagtelees, reise buite die liggaam en die buig van voorwerpe deur konsentrasie, aandag ontvang. Verenigings is gestig om paranormale verskynsels wetenskaplik te ondersoek. Hierdie 'wetenskaplike' ondersoek is egter nie deur objektiewe analise gedra nie maar deur 'n entoesiasme wat in die paranormale verskynsels saligmakende tekens gesien het - tekens wat gewys het op die mens se inherente vermoëns om homself te herskep (vgl. Burrows, 1987:22).

Met die hoogty van die spiritisme het Blavatsky in New York aangekom. Aanvanklik het sy ywerig meegewerk. Sy het immers alreeds in 1870 in Kairo 'n spiritistevereniging gestig. Na die stigting van die Teosofievereniging het sy haar egter van die spiritiste gedistansieer (Wisse, 1909:45-46).

3.2.2.3 New Thought

New Thought was 'n beweging nou verwant aan die spiritisme. Vir dié beweging se visie op die hoër werklikheid het Swedenborg die filosofiese grondslag voorsien. Mesmer (1734-1815) voorsien die tegniek om 'n beswyming (hipnotiese toestand) te

bewerk, waartydens die energiestroom van 'dierlike magnetisme' van die geneser na die pasiënt vloei. Die Amerikaanse psigiese geneser, Quimby, het Mesmer verbeter: nie dierlike magnetisme werk geneesing nie maar die krag van die gees.

Uit hierdie kring kom die meeste van die gedagtes van '*the power of positive thinking*'. Ook die hoëpriesteres van die suksesgodsdienst, Terry Cole-Whittaker, kom uit hierdie geleedere. 'n Bekende uitspraak van haar is die volgende: "You can have exactly what you want, if you want it, all the time" (aangehaal deur Burrows, 1987:23). Burrows (1987:23) sê hieroor tereg: "That affirmation could easily have been uttered by Madame Helena Petrovna Blavatsky."

3.2.2.4 Samevatting

As die klimaat vir die koms van die teosofie in Europa voorberei was, was dit dubbel die geval in die VSA.

4. DIE BRUG NA DIE *NEW AGE*

Verskillende faktore het meegewerk om die gedagtes van die teosofie na ons tyd oor te dra. Sommige faktore het 'n georganiseerde aard vertoon, en ander was meer informeel - spontane uitings van wat in die Westerse kultuur geleef het. 'n Paar van die faktore word vervolgens aangestip.

4.1 Die Teosofievereniging

Die Teosofievereniging het, ten spyte van 'n skeuring in 1895, in sy verskillende organisasies vinnig versprei. Teen die laat-vyftigerjare van ons eeu was daar teosofiegroepe in 55 lande met 'n gesamentlike ledetal van ongeveer 35 000 (Kok, 1961:361). Tans groei die vereniging aanmerklik stadiger. Die feit dat die Teosofievereniging in die *Yearbook of American and Canadian Churches* van 1975 nie meer vermeld word nie, toon dat dit in werklikheid besig is om te kwyn (Martin, 1985:257).

4.2 Alice Bailey

Die teosofiese leer is sedert die dae van Blavatsky met krag deur ander skrywers gepropageer. Die produktiefste en invloedrykste onder hulle was waarskynlik Bailey (vgl. Cumbey, 1983:49). Sy het van 1919 tot 1949 nie minder nie as 25 boeke die lig laat sien. Baie hiervan is 'outomaties' geskryf, dit wil sê "as dictated from the spiritual realm ..." (Livesey, 1986:31). Die 'gees' onder wie se leiding sy geskryf het, het homself as 'Die Tibetaan' (Djwal Khul) aan haar voorgestel (Burger, 1987:3; kyk ook Bailey, 1979: *Extract from a Statement by the Tibetan* ³). Sy naam kom nie in Lazenby (1975:91-130) se lys van teosofiese meesters voor nie. Dit kan moontlik verklaar word

³ Dit verskyn voor in genoemde werk sonder bladsynommers.

deur die feit dat Bailey later met die Teosofievereniging gebreek het. Creme verwys egter weer na "the Master D.K." (kyk Creme, 1980:78). Hy verwys met "D.K." na 'Die Tibetaan', wat Alice Bailey "gelei" het (Creme, 1980:108).

Sy het reeds in haar werke die koms van die tydperk van Aquarius as die *New Age* aangekondig (kyk bv. Bailey, 1979:22-23; 79-88; 182) en die gebruik van simbole (bv. die reënboog en die eenhoring) en tegnieke (meditasie, holistiese geneeskunde) voorgeskryf. Burger (1987:4) merk tereg op: "Haar werk het tot in die verstommendste besonderheid opdrag gegee vir die totstandkoming van die Nuwe Wêreldorde."

4.3 Okkultisme en mistiek

Teosofiese gedagtes is meer informeel deur kunstenaars oorgedra.

Die bekende skilder, Piet Mondrian (1872-1944), was in 1909 lid van die Nederlandse Teosofievereniging. Hoewel hy sy lidmaatskap beëindig het, het die mistiek hom sy lewe lank geboei (Elgar, 1968:89, 91).

Die Duitse skilder en beeldhouer, Max Ernst (1891-1976), het hom ook met okkultisme besig gehou. Terwyl Bailey 'outomaties' kon skryf, kon Ernst 'outomaties' skilder (Gatt, 1970:34, 40; Ernst, 1970:92).

Die Russiese komponis Skrjabin (1872-1915) was ook 'n teosoof en mistikus. Wagner se *Gesamtkunstwerk* het hom in sy laaste lewensjare van iets groters laat droom: 'n reusagtige amfiteater, opgerig in 'n meer in Indië, waar 'n simfonie van musiek, poësie en dans, van klank, lig, kleur en geur uitgevoer kan word - 'n *misterium* vir die verlossing van die mensheid (Lesle, 1988:9).

Bogenoemde voorbeelde illustreer die belangstelling in die mistiek en die okkulte wat gedurende die eerste helfte van ons eeu steeds lewendig gebly het. In die geval van Ernst en sy geesgenote was hierdie belangstelling in die okkulte tegelyk uitdrukking van hulle afkeer van die bestaande orde: van rasionalisme, materialisme en dogmatisme (vgl. Rookmaaker, 1970:144-151).

4.4 Die kontra-kulture van die jare sestig

Teen 1960 het die Weste gestalte gegee aan denkbeelde wat ook in die laaste kwart van die vorige eeu invloed gehad het: teleurstelling met die wetenskap - nou versterk deur die grusame ervaring van twee wêreldoorloë -, agterdog teen die tegniek, 'n afkeer van materialisme en 'n gepaardgaande soeke na 'n nuwe spiritualisme. Die denkbeelde het gestalte gekry in die verskillende kontra-kulturele bewegings (bv. die hippies, blommekinders, *Jesus people*) waarby 'n aansienlike persentasie van die jeug

van veral die VSA betrokke was. Terselfdertyd het Oosterse ghoeroes hulle in toenemende mate in die Weste gevestig om die geestelike lugleegte van 'n gesekulariseerde kultuur te vul. Die Oosterse okkulte wysheid wat die ghoeroes verskaf het, is gretig deur die jeug geabsorbeer. Die Hippies en ander groepe het verdwyn, maar hulle ideale het in die *New Age* finale beslag gekry (vgl. Burrows, 1987:18).

4.5 Samevatting

Teosofiese skrywers soos Bailey het die koms van die *New Age* doelbewus voorberei. Die taak is vergemaklik deur ontwikkeling binne die Westerse kultuur, wat al meer in 'n irrasionalistiese koers beweeg het. Die maatskappykritiek van die Simboliste, Wagner en Nietzsche het in ons eeu nog skerper kontoere gekry en is filosofies onder andere vergestalt in die neo-Marxisme. Dit alles wys heen na die *New Age* met sy belofte van 'n nuwe wêreld met 'n nuwe godsdiens.

5. KONKLUSIE

Die *New Age*-lewensbeskouing is in wese slegs 'n nuwe vergestaltung van die teosofiese leer. Dit word duidelik uit twee aanhalings van Creme. Ily beskryf die invloed en werk van die Meesters soos volg (1980:79-80):

They will work directly on the lower mental and astral planes. They will then reach more people ...

These five Masters and the Christ Himself will externalise Themselves on the dense physical plane, as will the other Members of the Hierarchy in due course, but the energetic level of Their work will not be limited to the physical plane.⁴

Seker, die draperings het verander; nuwe simbole en slagspreuke het prominent geword en ander aksente word soms gelê. Onder die drapering vind ons egter nog dieselfde beeld wat Blavatsky uitgebeitel het. Sy het dit gedoen in 'n tyd toe die ateïsme populêr was. Vandag is die ateïstiese tempels leeg; hulle is verlaat ten gunste van 'n nuwe "natuurlike religiositeit" (Thiede, 1991:65; vgl. vir die kwyning van "wetenskaplike ateïsme" Johnson, 1984:699).⁵ In hierdie klimaat is die trefkrag van die *New Age* soveel groter as dié van die teosofie 'n eeu gelede.

⁴ 'n Vergelyking in besonderhede van die teosofie met die leer van die *New Age* lê buite die opset van hierdie verkenning van die teosofie.

⁵ Die groot belangstelling in die mistiek word duidelik weerspieël in resente musiekliteratuur. Ter illustrasie: *Music and Trance: A Theory of the Relations between Music and Possession* (Rouget, 1985), *Music, Mysticism and Magic: A Source Book* (Godwin, 1986), *Harmonies of Heaven and Earth: The Spiritual Dimension of Music from Antiquity to the Avant-garde* (Godwin, 1987), *Entgrenzungen der Musik* (Kolleritsch, 1987), *Die okkulte Seite des Rock* (Salazer Barnal, 1987).

6. UITSIG

- Daar is reeds tekens dat die *New Age* sy hoogtepunt in die laat-tagtigerjare bereik het en dat belangstelling in die VSA en Europa aan die afneem is (gegewens en literatuur hieroor by Thiede, 1991:62-64). Hierdie toedrag van sake moet ons egter nie in die versoeking bring om *teologiese besinning* oor die *New Age* - wat in ons land nog kwalik op dreef gekom het - voortydig te staak nie. Die opwelling van die spiritualistiese stroming met sy okkultistiese elemente gedurende die vorige eeu toon dat ons hier nie met 'n blote modegier te doen het nie, maar met 'n alternatiewe verlossingsleer wat die kerk blywend konfronteer. Gestaltegewing aan hierdie ideale in ekumeniese, politieke en kerklik-sinkretiese eenheidstrewes kan nie weggewens word nie.
- *Kerklik* sal ons as bedienaars van die Woord opnuut uit die heerlike wete moet leef en werk - die wete dat ons in diens staan van die Here van die Here wat die magte oorwin het. Hierdie wete sal ons bewaar van 'n enghartige parogialisme en kerkisme wat ons so dikwels bedreig. Dit sal ons inspireer om die waarheid lief te hê en met krag teenoor emanasie skepping te verkondig, teenoor selfverlossing genadeverlossing, teenoor die baie Meesters die enigste Naam (Hand. 4:12) en teenoor die utopie die Bybelse hoop. In die klimaat van die *New Age* kry die eerste artikel van ons belydenis weer buitengewone gewig. Die geloof in God die Skepper was die vroeë kerk se antwoord op die bedreiging van die gnostiek. Dit bly ons antwoord te midde van die bedreiging van die moderne gnostiek. Sodoende ervaar ons ons één in die geloof met die vroeë kerk - 'n eenheid, 'n broederskap wat teenoor die surrogaatbroederskap van die *New Age* nie net hely moet word nie maar ho alles beleef moet word.

7. BIBLIOGRAFIE

- ANON. 1 1972. Emerson. (*In* Ensiklopedie van die wêreld 3:724.)
ANON. 2 1977. Thoreau. (*In* Ensiklopedie van die wêreld 9:569.)
BAILEY, A.A. 1979. The Reappearance of the Christ. 9th pr. New York : Lucis Publishing Co.
BERGER, K. 1984. Gnosis/Gnosticism. (*In* Theologische Realenzyklopädie 13 :519-535.)
BESANT, A. 1905. De oude wijsheid. Uit het Engelsch vertaald door Ada Waller. 3e hers. druk. Amsterdam : Theosophische Uitgeversmaatschappij.
BESANT, A. 1922. Theosophical Society. (*In* Encyclopedia of Religion and Ethics 12:300-304.)
BLAVATSKY, H.P. 1877. Isis Unveiled. Facsimile ed. incorporating Vols. I & II. London : Rider.
BLAVATSKY, H.P. 1908. The Key to Theosophy. 3rd rev. ed. London : The Theosophical Publishing Society.
BURGER, M.G (samest.). 1987. Die nuwe era of die Tydperk van die Waterdraer. S.l. : Die Basuin.
BURROWS, R.J.L. 1987. The Coming of the *New Age*. (*In* Hoyt, K. ed. The *New Age* Rage. Old Tappan, N.J. : Fleming H. Revell. p.17-32.)
CASSOU, J. 1984. The Concise Encyclopedia of Symbolism. Transl. by S. Saunders. Hertfordshire : Omega.
CHAMBERLAIN, H.S. 1910. Richard Wagner. 5th ed. München : Bruckmann.

- COX, M. 1983. *Mysticism. The Direct Experience of God*. Wellingborough : The Aquarian Press.
- CREME, B. 1980. *The Reappearance of the Christ and the Masters of Wisdom*. London : The Tara Press.
- CUMBEY, C.E. 1983. *The Hidden Dangers of the Rainbow*. Revised ed. Shreveport, Louisiana : Huntington House.
- DE LA GUERRE, F.J. 1991. Elke 'New Age' knie sal buig. *Potchefstroom : F.J de la Guerre*.
- ELGAR, F. 1968. *Mondrian*. Transl. from the French by T. Walton. London : Thames and Hudson.
- ERNST, E. 1970. *An Informal Life of Max Ernst As Told by Himself to a Young Friend (1961)*. (In Gatt, G. *Max Ernst*. London : Hamlyn. p. 89-94.)
- FEISSER, J.J.L. 1961. Schopenhauer. (In *Christelike Encyclopedie* 6:98-99.)
- FUSSELL, J.H. 1911. Theosophy. (In *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge* 11:407-410.)
- FUSSELL, J.H. s.j. *De theosophische beweging*. S.l.: s.i. (Kerk en secte. Serie iv (5))
- GATT, G. 1970. *Max Ernst*. London : Hamlyn.
- GODWIN, J. ed. 1986. *Music, Mysticism and Magic: A Source Book*. London : Routledge & Kegan Paul.
- GODWIN, J. 1987. *Harmonies of Heaven and Earth: The Spiritual Dimension of Music from Antiquity to the Avant-garde*. London : Thames & Hudson.
- HAPPOLD, F.C. 1984. *Mysticism*. Harmondsworth : Penguin Books.
- JOHNSON, P. 1984. *A History of the Modern World*. London : Weidenfeld and Nicolson.
- JUDGE, W.Q. 1890. *Theosophical Study and Work*. *Work for Theosophy* (William Q. Judge series) 4:1-12.
- KAPP, J. 1918. *Wagner. Eine Biographie*. 12e druk. Berlin : Schuster & Loeffler.
- KOLLERITSCH, O. ed. 1987. *Entgrenzungen der Musik*. Wien : Universal.
- KOK, A.B.W.M. 1956. Besant. (In *Christelike Encyclopedie* 1:576-577.)
- KOK, A.B.W.M. 1956. Blavatsky. (In *Christelike Encyclopedie* 1:660-661.)
- KOK, A.B.W.M. 1961. Theosophie. (In *Christelike Encyclopedie* 6:359-360.)
- KOK, A.B.W.M. 1961. Theosophische Gemeenschappen. (In *Christelike Encyclopedie* 6:360-361.)
- KÜNG, H. 1978. *Bestaat God?* Nedl. vert. Ton van der Stap. Hilversum : Gooi en Sticht.
- LAZENBY, C. 1975. *The Work of the Masters*. New York : Vantage Press.
- LESLE, L. 1988. *Bildermusik - Musikbilder*. *Neue Zeitschrift für Musik*, 149(4):8-11. April.
- LIVESEY, R. 1986. *Understanding the New Age*. Chichester : New Wine.
- LUCIE-SMITH, E. 1988. *Symbolist Art*. Reprint. London : Thames and Hudson.
- MAC MASTER, R.K. 1967. Theosophy (In *New Catholic Encyclopedia*, 14:74-74.)
- MARTIN, W. 1985. *The Kingdom of the Cults*. 36th ed. Minneapolis : Bethany House.
- MARTIN, W. 1990. *Die nuwe era kultus*. Afr. vert. deur P. Grobbelaar. Kaapstad : Struik.
- MATHEWS, P.T. 1986. *Aurier's Symbolist Art Criticism and Theory*. Ann Arbor, Mich. : UMI Research Press.
- QUISPEL, G. 1959. Manicheisme. (In *Christelike Encyclopedie* 4:558-560.)
- ROOKMAAKER, H.R. 1961. Symbolisme. (In *Christelike Encyclopedie* 6:300.)
- ROOKMAAKER, H.R. 1970. *Modern Art and the Death of a Culture*. London : Inter-Varsity Press.
- ROUGET, G. 1985. *Music and France: A Theory of the Relations between Music and Possessions*. Chicago : University of Chicago.
- RYAN, C.J. 1975. *What is Theosophy?* San Diego : Point Loma Publications.
- SALAZER BARNOL, F. 1987. *Die okkulte Seite des Rock*. München : Hirthammer.
- SCHULZE, L.F. 1989. *New Age: herlewing van die 'old age'*. In *die Skriflig*, 23(4) :48-59. Desember.
- SCHULZE, M.M. 1991. *Die vrou as simbool van liefde en dood in die werke van die Symboliste*. Ongepubliseerde werksstuk (Honns. BA), PU vir CHO.
- SEWALL, F. 1910. *Swedenborg*. London : Constable & Co. *The Aquarian Gospel of Jesus the Christ*. 25th ed. 1980. Romford : L.N. Fowler.
- THIEDE, W. 1991. *Religiosität und Hoffnung im Kontext von New Age*. *Kenugna und Dogma* 37(1):63-93. Jan.

- VAN DER ELST, J. 1990. Symbolisme: 'n Posing tot definiëring. *Literator*, 2(1):2-12. April.
- VAN RIESSEN, H. 1960. Nietzsche. (*In Christelike Encyclopedie* 5:205-207.)
- VENTER, J.J. 1990. 'n Filosofiese perspektief op die *New Age*-beweging. (*In* Van der Walt, B.J., Fowler, S. en Venter, J.J. *Die New Age-Beweging*. Potchefstroom : IRS. p.51-79.)
- WAGNER, R. s.j. *Mein Leben*. Leipzig : Bibliographisches Institut.
- WISSE, G. 1909. *De moderne Theosophie*. Kampen : Kok.